

Η Δικαιοσύνη βαλλόμενη- Η θεσμική ενίσχυσή της ως αναγκαίο προαπαιτούμενο για την εμπέδωση της Δημοκρατίας

Βανέσσα-Παναγιώτα Ντέγκα, Πρόεδρος Πρωτοδικών Δ.Δ.

Η πρώτη αναφορά στην ανάγκη περιορισμού της κρατικής εξουσίας μέσω της κατάτμησής της και της ανάθεσής της σε διακριτά όργανα αποδίδεται στον Αριστοτέλη. Ο Σταγειρίτης φιλόσοφος στα Πολιτικά του διέκρινε τρία μέρη στην Πολιτεία, ένα που σκέφτεται και αποφασίζει για τα κοινά, ένα που ασχολείται με τις αρχές της διοίκησης και ένα που δικάζει. Η σημαντικότερη ωστόσο συμβολή στη θεωρία της διάκρισης των εξουσιών στο σύγχρονο κράτος αποδίδεται στον Charles de Montesquieu. Σύμφωνα με τον Μοντεσκιέ, η συγκέντρωση όλων των λειτουργιών σε ένα πρόσωπο οδηγεί στην αυθαιρεσία. Κατά συνέπεια, για να διασφαλιστεί η ελευθερία των πολιτών πρέπει οι κρατικές λειτουργίες να ασκούνται από διαφορετικά όργανα, έτσι ώστε 'η εξουσία να αναχαιτίζει την εξουσία'.

Η σύγχρονη δημοκρατία και το κράτος δικαίου επιτάσσει τη θέσπιση μηχανισμών ελέγχου της πολιτικής εξουσίας. Στο εναρκτήριο μάθημά του στη Νομική Σχολή του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης το 1992, ο Αριστόβουλος Μάνεσης ανέφερε ότι πρέπει «να θεσπίζονται και λειτουργούν κατάλληλοι θεσμοί ελέγχου, εις τρόπον ώστε να είναι εξ αντικειμένου και δη εκ των προτέρων ελεγκτή η καθ'όλου άσκησης της κρατικής εξουσίας. Χωρίς τας τοιαύτας εγγυήσεις η ελευθερία των υποκειμένων εις την κρατικής εξουσίαν προσώπων καθίσταται ανέφικτος». Μόνο όταν η εξουσία αναχαιτίζει την εξουσία μπορεί να διασφαλιστεί η ελευθερία των κυβερνόμενων. Σύμφωνα με τον κορυφαίο συνταγματολόγο, η αρχή της διάκρισης των εξουσιών «εντάσσεται σαφώς εις την ιεραρχικήν διάρθρωσιν της πραγματοποιούσης την λαϊκής κυριαρχίαν εννόμου τάξεως και πάντως διασφαλίζει κατά βάσιν την λαϊκήν κυριαρχίαν».

Ως κύριος μηχανισμός ελέγχου λειτουργεί διαχρονικά η δικαιοσύνη, που αποτελείται από λειτουργούς με προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία, κατοχυρωμένη στο άρθρο 87 παρ. 1 του ισχύοντος Συντάγματος. Η προσωπική ανεξαρτησία αναφέρεται στη ρύθμιση της υπηρεσιακής

κατάστασης των δικαστικών λειτουργιών (προαγωγές, μεταθέσεις, μετατάξεις κλπ) από τους ίδιους τους δικαστές μέσω δικαστικών συμβουλίων. Η λειτουργική ανεξαρτησία συνίσταται στην ελευθερία του δικαστή να αποφαινεται αποκλειστικά με βάση το νόμο και τη συνείδησή του, χωρίς να υπόκειται σε πιέσεις και εκφοβισμό από οποιαδήποτε πηγή και αν προέρχονται.

Όπως επισημαίνει ο καθηγητής Συνταγματικού Δικαίου Αντώνης Μανιτάκης, η δικαστική ανεξαρτησία δεν είναι προνόμιο των δικαστών, αλλά εγγύηση υπέρ των πολιτών για την εμπέδωση του κράτους δικαίου και των ατομικών ελευθεριών και δικαιωμάτων τους. Επομένως η περιφρούρηση της ανεξαρτησίας τους μέσω της θεσμικής ενίσχυσης του ρόλου τους είναι υποχρέωση των ίδιων των δικαστών και έχει ως απώτατο στόχο την υπεράσπιση του ίδιου του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Αναγκαίο προαπαιτούμενο για την ενίσχυση της θεσμικής ανεξαρτησίας των δικαστών είναι καταρχάς η αλλαγή του τρόπου επιλογής της ηγεσίας των ανώτατων δικαστηρίων. Στο ισχύον Σύνταγμα καθιερώνεται ως εξαίρεση στην ρύθμιση της υπηρεσιακής κατάστασης των δικαστών μέσω των δικαστικών συμβουλίων, η επιλογή της ηγεσίας των τριών ανώτατων δικαστηρίων που γίνεται με απόφαση του Υπουργικού Συμβουλίου, σύμφωνα με το άρθρο 90 παρ. 5. Σύμφωνα με τη συνταγματική θεωρία, η πρόβλεψη αυτή είναι έκφραση της δημοκρατικής αρχής της λαϊκής κυριαρχίας, καθώς η κυβέρνηση λογοδοτεί στη Βουλή και η Βουλή στο λαό. Ωστόσο, με την ισχύουσα ρύθμιση ελλοχεύει ο κίνδυνος επιλογών όχι αξιοκρατικών αλλά αρεστών στην εκάστοτε κυβερνητική εξουσία. Βουτιές στην επετηρίδα με κριτήρια που εγείρουν αμφιβολίες ως προς την ακεραιότητα της επιλογής πλήττουν την αμεροληψία του συγκεκριμένου τρόπου ανάδειξης της ηγεσίας της Δικαιοσύνης. Δυστυχώς στην τελευταία αναθεώρηση του Συντάγματος, χάθηκε η ευκαιρία να τροποποιηθεί η σχετική διάταξη, ώστε να γίνεται αρχικά προεπιλογή ορισμένων υποψηφίων από το ίδιο το Δικαστικό Σώμα, με βάση την αρχή του αυτοδιοίκητου και στη συνέχεια να κάνει την τελική επιλογή η Βουλή, με βάση την αρχή της λαϊκής νομιμοποίησης.

Περαιτέρω, και στο νομοθετικό επίπεδο, παρίσταται αναγκαία η θέσπιση διάταξης που θα απαγορεύει στους δικαστές να καταλαμβάνουν διοικητικές θέσεις για κάποιο εύλογο χρονικό διάστημα (π.χ. 2 ετών) από την αφυπηρέτησή τους. Η στελέχωση ανεξάρτητων αρχών και διοικητικών επιτροπών από συνταξιούχους ή παραιτηθέντες δικαστές σε σύντομο διάστημα από την αφυπηρέτησή τους ενισχύει τον εναγκαλισμό της δικαστικής με την εκτελεστική εξουσία και πλήττει ανεπανόρθωτα την εμπιστοσύνη της κοινωνίας προς τους λειτουργούς της δικαιοσύνης. Ο ισχυρισμός που προβλήθηκε από συναδέλφους υπέρ της διατήρησης της δυνατότητας στελέχωσης των ανεξάρτητων αρχών από δικαστές, καθώς σε αντίθετη περίπτωση θίγεται η ελευθερία ανάπτυξης της προσωπικότητάς τους και συμμετοχής στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική ζωή της Χώρας προκαλεί θυμηδία. Δεν είναι άραγε αρκετές οι εγγυήσεις προσωπικής και λειτουργικής ανεξαρτησίας που απολαμβάνει ο δικαστής επί 67 χρόνια; Όταν διακυβεύεται το έννομο αγαθό της δικαστικής αμεροληψίας, πώς είναι δυνατό να προκρίνουμε ως άξια προστασίας την επαγγελματική ελευθερία των δικαστών ακόμα και στο στάδιο της συνταξιοδότησής τους;

Τα τελευταία χρόνια παρατηρούμε μια προσπάθεια ποδηγέτησης της δικαστικής εξουσίας από την εκτελεστική εξουσία μέσω της υποβάθμισης του θεσμικού ρόλου της πρώτης. Πρώτα πρώτα, διάφορες εξωθεσμικές ομάδες προβληματισμού, κατασκευάζουν συστηματικά την εικόνα ενός «αποδιοπομπαίου τράγου», ο οποίος τάχα ευθύνεται για τις παθογένειες του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης. Σε πρόσφατο συνέδριο για τις μεταρρυθμίσεις στη δικαιοσύνη, οι δικαστές κατηγορήθηκαν για «συντεχνιασμό, ατομισμό, απουσία αυτοκριτικής και εμμονική αντίθεση σε οποιαδήποτε μεταρρύθμιση». Η απόδοση της ατομικής ευθύνης για την καθυστέρηση στην απονομή της δικαιοσύνης στους «ράθυμους» δικαστές, οι οποίοι έχουν «νοοτροπία δημοσίου υπαλλήλου» χρησιμοποιείται ως βολικό άλλοθι για την αποποίηση των διαχρονικών ευθυνών του κράτους για την υποχρηματοδότηση και υποστελέχωση της Δικαιοσύνης. Η μεταρρύθμιση είναι κούφια λέξη όσο δεν συνοδεύεται από επαρκή χρηματοδότηση της δικαιοσύνης. Άλλωστε, οποιαδήποτε ουσιαστική μεταρρύθμιση στη Δικαιοσύνη δεν θα συνιστά προϊόν επεξεργασίας εξωθεσμικών παραγόντων

αλλά θα προέρχεται από διάλογο των εκπροσώπων των θεσμικών φορέων, π.χ των ανώτατων δικαστηρίων, δικαστικών ενώσεων, δικηγόρων και υπαλλήλων με την εκτελεστική εξουσία.

Στο ίδιο πλαίσιο υποτίμησης του θεσμικού τους ρόλου, προτείνεται η διαρκής αξιολόγηση των δικαστών κατά τη διάρκεια της θητείας τους, με την αιτιολογία ότι δεν εκλέγονται από το λαό και επομένως μόνο με την αξιολόγηση λογοδοτούν απέναντι σε αυτόν. Με το νέο σχέδιο του Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων επιχειρήθηκε η θέσπιση διάταξης περί βαθμολόγησης των δικαστών με γραπτές εξετάσεις κατόπιν παρακολούθησης υποχρεωτικών σεμιναρίων, με εισαγωγή του αποτελέσματος στον υπηρεσιακό τους φάκελο. Ωστόσο, η ανάγκη για συνεχή επιμόρφωση των δικαστών μπορεί ευχερώς να καλυφθεί από τη νομική βιβλιογραφία και την πρόσβασή τους σε συνέδρια και ημερίδες, που διοργανώνονται σε τακτική βάση από την Εθνική Σχολή Δικαστικών Λειτουργών, αλλά και από τις Νομικές Σχολές, τις Δικαστικές Ενώσεις και τους Δικηγορικούς Συλλόγους. Αντιθέτως, όπως αποφάνθηκε η διοικητική Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, δεν προσιδιάζει στη φύση του δικαστικού λειτουργήματος η υποβολή των επιμορφούμενων δικαστών σε γραπτές εξετάσεις σχετικά με τις γνώσεις που αποκόμισαν από το οικείο σεμινάριο.

Οι παραπάνω αντιλήψεις περί διαρκούς αξιολόγησης και λογοδοσίας των δικαστών μέσω της υποχρεωτικής επιμόρφωσης παραγνωρίζουν το γεγονός ότι οι τελευταίοι ήδη κρίνονται για το δικαιοδοτικό τους έργο και το ήθος τους ετησίως από τα αρμόδια προς τούτο όργανα επιθεώρησης. Αφηγήματα περί της ανάγκης να προκριθούν οι άριστοι και να παρακινηθούν οι συνάδελφοι στην άσκηση των καθηκόντων τους μέσω θέσπισης προνομίων για την εξέλιξή τους έχουν ως απώτερο στόχο την κατάργηση της επετηρίδας, η οποία αποτελεί το πλέον αντικειμενικό και αμερόληπτο σύστημα προαγωγής τους. Με την κατάργηση της επετηρίδας ελλοχεύει ο κίνδυνος ανέλιξης δικαστών που διάκινεται φιλικά προς την εκάστοτε Κυβέρνηση και επικράτησης κλίματος ανταγωνισμού και αριβισμού στους κόλπους της δικαιοσύνης.

Περαιτέρω, ιδιαίτερη προσοχή χρήζουν νομοθετικές διατάξεις που υποβιβάζουν τη Δικαιοσύνη από το Συνταγματικό της ρόλο ως εγγυήτρια του

κράτους δικαίου σε θεραπευαίνιδα των οικονομικών επιλογών της εκτελεστικής εξουσίας. Η Έκθεση της Επιτροπής Πισσαρίδη δίνει έμφαση στα διοικητικά καθήκοντα των δικαστών, συνδέοντας μάλιστα τις διοικητικές ικανότητές τους με την προαγωγή τους σε επόμενο βαθμό. Αποτυπώνει έτσι το όραμα μιας δικαιοσύνης που δεν θα διοικείται από συμβούλια διοίκησης που θα εκλέγουν οι ίδιοι οι δικαστές αλλά από δικαστές manager, σχεδιασμένα στα πρότυπα ανώνυμης εταιρείας. Η ίδια Έκθεση επιτάσσει να εκπαιδεύονται οι σπουδαστές της Εθνικής Σχολής Δικαστών κατά προτεραιότητα σε οικονομικά θέματα, όπως είναι ο ανταγωνισμός, η λογιστική και τα χρηματοοικονομικά. Εξάλλου, στην Έκθεση προτείνεται η ίδρυση ειδικών τμημάτων για υποθέσεις που αφορούν τον ανταγωνισμό, την πτώχευση και την εταιρική διακυβέρνηση, τα οποία θα στελεχώνονται από ειδικά καταρτισμένους δικαστές, ρύθμιση η οποία υλοποιήθηκε με το νέο Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων (ν. 4938/2022). Η προτεραιοποίηση της εκδίκασης της συγκεκριμένης κατηγορίας υποθέσεων έναντι άλλων αντιλαμβάνεται τη Δικαιοσύνη όχι ως ουδέτερο κριτή μεταξύ των κοινωνικών ανταγωνιστών αλλά ως στρατευμένο υπηρέτη των αγορών και του επιχειρηματικού κέρδους.

Η επέμβαση στη δικαστική ανεξαρτησία εκδηλώνεται και μέσα από τις διατάξεις του νέου Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων που προκρίνουν την αξιολόγηση των δικαστών με βάση την «ταχύτητα διεκπεραίωσης υποθέσεων» και την «παραγωγικότητα» τους. Οι διατάξεις αυτές στοχεύουν στην περαιτέρω εντατικοποίηση της εργασίας των δικαστών, θυσιάζοντας την ποιότητα του δικαιοδοτικού αποτελέσματος στο βωμό της ταχύτητας στην έκδοση των αποφάσεων. Στο ίδιο πλαίσιο, ο Κώδικας Οργανισμού Δικαστηρίων θεσπίζει κριτήρια επιθεώρησης που δεν σχετίζονται με την ικανότητα και απόδοση των δικαστικών λειτουργιών και δεν ανάγονται στα δικαιοδοτικά τους καθήκοντα. Έτσι, λαμβάνεται υπόψη ως κριτήριο για την αξιολόγηση των δικαστών η συμμετοχή τους στα υποχρεωτικά σεμινάρια, η προσαρμοστικότητα σε νέα καθήκοντα, όπως είναι οι νέες τεχνολογίες και τέλος, η επιτυχής ανταπόκρισή τους σε πρόσθετα καθήκοντα, όπως είναι η συμμετοχή σε κάθε είδους συμβούλια ή Επιτροπές. Όσον αφορά την πριμοδότηση των συμμετεχόντων σε αμοιβόμενες Επιτροπές, έναντι των συναδέλφων που δεν κατέχουν τέτοιες θέσεις, πρέπει να σημειωθεί ότι το

κύριο έργο των επιθεωρούμενων είναι η απονομή δικαιοδοτικού έργου και ως εκ τούτου θα έπρεπε να αξιολογούνται κυρίως με βάση το βαθμό ανταπόκρισής τους σε αυτό. Εξάλλου, η δικαστική ανεξαρτησία πλήττεται εμμέσως και στο βαθμό που με ρητή διάταξη του νέου Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων, ο δικαστής καλείται να συμμορφωθεί με την κρατούσα νομολογία προκειμένου να μην εξαφανιστεί η απόφαση του μετά από άσκηση ενδίκων μέσων και λάβει δυσμενή έκθεση επιθεώρησης.

Η εκ μέρους της εκτελεστικής εξουσίας επιδίωξη υπαλληλοποίησης των δικαστικών λειτουργιών εκδηλώνεται και μέσα από τη θέσπιση διατάξεων που συστήνουν μια δικαιοσύνη δύο ταχυτήτων, με πόλεις που διαθέτουν τα «φυσικά» δικαστήρια και πόλεις στις οποίες καταργούνται δικαστήρια ή συστήνονται δικαστήρια τηλεματικής. Με το πρόσχημα της εξοικονόμησης πόρων, προβλέπεται η σύσταση δικαστηρίων τηλεματικής, μάλιστα ως κριτήρια που θα καθορίσουν την αναγκαιότητα της ίδρυσής τους αναφέρονται στο νέο Κώδικα Οργανισμού Δικαστηρίων η μειωμένη εισροή των υποθέσεων, η ανεπάρκεια των υποδομών, η αναλογία δικαστών- υπαλλήλων και το επίπεδο της επιχειρηματικότητας της περιοχής. Το ίδιο το κράτος δημιουργεί τεχνητά τη μειωμένη εισροή υποθέσεων μέσω της θέσπισης δικονομικών βαρών που εμποδίζουν την πρόσβαση στη δικαιοσύνη (αυξημένα παράβολα, ενδικοφανείς διαδικασίες κλπ). Εγκαταλείπει τα δικαστήρια υποστελεχωμένα και με ανεπαρκείς υποδομές και στη συνέχεια επικαλείται την αθέτηση της υποχρέωσής του για επαρκή χρηματοδότηση, προκειμένου να συρρικνώσει τη Δικαιοσύνη. Ο δικαστής θα απονέμει δικαιοσύνη μπροστά από την οθόνη ενός υπολογιστή, από το γραφείο ενός κτηρίου, στο οποίο θα στεγάζονται και άλλες δημόσιες υπηρεσίες. Η υποτίμηση της δικαστικής προστασίας των πολιτών συμβαδίζει με την καταστρατήγηση της κατοχυρωμένης στο άρθρο 93 παρ. 2 του Συντάγματος δημοσιότητας της δίκης. Η αρχή της λαϊκής κυριαρχίας επιτάσσει τη διασφάλιση του δικαιώματος του λαού να γνωρίζει, έτσι ώστε να μπορεί ακολούθως να ελέγχει, όσα διαδραματίζονται κατά τη διάρκεια της δίκης. Η αδυναμία πρόσβασης στην ψηφιακή δικαιοσύνη των οικονομικά ασθενέστερων πολιτών αποσιλώνει τη δικαιοσύνη από το θεμελιώδη της ρόλο ως εγγυητή των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του λαού.

Τέλος, θα ήθελα να αναφερθώ στους κινδύνους που εγκυμονεί η εισαγωγή της τεχνητής νοημοσύνης στο χώρο της Δικαιοσύνης ή με άλλα λόγια η ανάθεση δικαστικών καθηκόντων σε ηλεκτρονικούς υπολογιστές. Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης Δεοντολογίας για τη Χρήση της Τεχνητής Νοημοσύνης στα δικαστικά συστήματα ορίζει ότι «η πρωτοβουλία για την ανάπτυξη αυτών των εργαλείων προέρχεται κατά κύριο λόγο από τον ιδιωτικό τομέα, του οποίου η πελατεία είναι ασφαλιστικές εταιρείες, δικηγόροι και εταιρείες παροχής νομικών υπηρεσιών που επιθυμούν να μειώσουν τη νομική αβεβαιότητα και τη μη προβλεψιμότητα των δικαστικών αποφάσεων». Ο κίνδυνος να αξιοποιηθεί η τεχνητή νοημοσύνη από ιδιωτικές εταιρείες προς το σκοπό της υποκατάστασης της ανθρώπινης σκέψης από ελεγχόμενες ψηφιακές πλατφόρμες αναγνωρίζεται από τον ίδιο τον Χάρτη. Σε κάθε περίπτωση, η δικαιοδοτική κρίση είναι έργο κρατικών λειτουργιών και δεν επιτρέπεται να υποκατασταθεί από αλγόριθμους και λογισμικά με προκαθορισμένα αποτελέσματα.

Η διασφάλιση της λειτουργίας μιας ανεξάρτητης δικαιοσύνης, η οποία θα λειτουργεί ως θεσμικό αντίβαρο της εκτελεστικής εξουσίας και θα αποτελεί φρουρό των ατομικών ελευθεριών είναι το διαρκές ζητούμενο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Μιας δικαιοσύνης που θα απονέμεται από ελεύθερους και ανεξάρτητους δικαστές, οι οποίοι θα αποφασίζουν με μοναδικό γνώμονα τη συνείδησή τους και το νόμο, προς το συμφέρον του λαού στο όνομα του οποίου εκτελούνται, κατά το Σύνταγμα, οι αποφάσεις τους. Η Δικαιοσύνη ως το τελευταίο καταφύγιο του λαού απέναντι στην αυθαιρεσία της Διοίκησης μπορεί να επιτελέσει τον ελεγκτικό της ρόλο, μόνο αν η ίδια θεσπίσει αποτελεσματικές θεσμικές δικλείδες που θα αποτρέπουν την εξάρτησή της από άλλες εξουσίες ή από τα οργανωμένα κοινωνικοοικονομικά συμφέροντα που επιχειρούν να τη χειραγωγήσουν.

Το κείμενο αποτελεί εισήγηση στην επιστημονική ημερίδα που διοργάνωσε το Διοικητικό Πρωτοδικείο Αθηνών και το περιοδικό Διοικητική Δίκη, στις 16/12/2022, με θέμα «Ο ρόλος και η θεσμική θέση του δικαστή στη σύγχρονη έννομη τάξη».